

**COURSE «BANK AUDITING»
LECTURE #6**

**AUDIT EVIDENCE AND FIELDWORK IN BANK AUDITING
Rizaev N.K. - DSc**

**“БАНК АУДИТИ” ФАНИ
6-МАВЗУ
БАНКЛАРДА АУДИТОРЛИК ДАЛИЛЛАРИ ВА УНИНГ ҚАМРОВИ
РИЗАЕВ Н.К - DSc**

Режа:

- 1. Банкларда аудит далилларини мазмуни**
- 2. Банк аудит далиллари турлари ва уларни олиш тартиби**
- 3. Банкларда аудит далилларини танлаш**

Таянч сўз ва иборалар: Банкларда аудит далиллари, аудиторлик далилларининг турлари, аудит далилларининг шакллари, молиявий ҳисобот, аудит ҳисоботи, аудит далилларини танлаш.

1. Банкларда аудит далилларини мазмуни

Тижорат банклари фаолиятининг аудиторлик текширувларини амалга ошириш жараёнида муҳим масалалардан бири - *аудиторлик далилларини тўплаш ва уларни гуруҳлаш* ҳисобланади. Чунки тижорат банклари филиалларни ички аудит томонидан аудиторлик текшируви пайтида олинadиган аудиторлик далилларининг миқдори, сифати, шунингдек, аудиторлик далилларини олиш мақсадида бажариладиган амалларга нисбатан халқаро аудит стандартлари талабларини белгилашдан иборат.

- *Аудиторлик далиллари* маълумотларни тўплаш, молиявий ҳисоботнинг ишончлилиги ёки ишончсизлигини, молия-хўжалик муомалаларининг бухгалтерия ҳисобини юритишга оид белгиланган қоида ва низомларга мувофиқлигини, банк операцияларини амалга ошириш қоидалари ва тартибларининг риоя қилинишини текшириш ва мониторингни амалга ошириш, шу билан бирга банк операцияларининг самарадорлиги ва ишончлилиги бўйича Банк Кенгашига маслаҳатлар бериш учун аудиторнинг шахсий фикрини шакллантириш мақсадида уларни умумлаштириш ва баҳолашни назарда тутати.

Аудиторлик фаолиятининг халқаро амалиётида олинadиган далилларнинг етарлилик, ишонччилик даражасини ва уларни тўплашга нисбатан

қўйиладиган талаблар - № 500 “Аудиторлик далиллари” Халқаро аудит стандарти мавжуд бўлиб, унда қуйидаги таъриф берилган:

“Аудиторлик далиллар”- бу аудиторлик хулосаси асосланадиган ва аудитор томонидан хулосани шакллантириш жараёнида олинган маълумот. Аудиторлик далиллар молиявий ҳисобот асосида ётадиган дастлабки ҳужжатлар ва ҳисоб ёзувлари ҳамда бошқа манбалардан олинган тасдиқловчи маълумотлардан иборат бўлади.

Аудиторлик далилларига 50-сон “Аудиторлик далиллар” номли АФМСда қуйидагича таъриф берилган: “Аудиторлик далиллари - аудиторлик ташкилоти томонидан аудиторлик текшируви вақтида йиғилган ва аудиторлик хулосасини асословчи маълумот (ахборот)лардир”.

Аудиторлик далилларини олишда молиявий ҳисоботнинг асоси бўлган бошланғич ҳужжатлар ва бухгалтерия ёзувлари, шунингдек, бошқа манбалардан олинган тасдиқловчи маълумотлардан фойдаланилади.

Тижорат банклари фаолиятининг хусусиятидан келиб чиқиб, ички аудит бўлинмаси далилларини тўплашда қуйидаги омилларга эътибор бериш керак:

- ҳисоби ва нобухгалтерия ҳисоби маълумотларининг манбаи ва ишончлилиги.

- Тижорат банкининг филиалида ташкил этилган бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизимининг характери, шунингдек, аудитор томонидан назорат рискин баҳолан.

- Ички аудит томонидан бажариладиган ишлар ҳажми.

- Аудитор томонидан тўпланган ички аудит дастури асосида йиғилган бухгалтерия

2. Банк аудит далиллари турлари ва уларни олиш тартиби

Аудит ўтказиш ва аудиторлик далилларининг тўпланишида асосий масалалардан бири ишончлилик ҳисобланади.

Ишончлилик - бу далиллар қанчалик ишончга сазовар бўлиши мумкинлиги ва ҳақиқатга яқин эканлигини тавсифлайди.

Агар далилларни юқори даражада ҳақиқатга яқин деб ҳисоблаш мумкин бўлса, бу молиявий ҳисоботнинг тўғри эканлигига аудиторни керакли даражада ишонтириши мумкинлигини билдиради.

Аудит жараёнида олинган далилларнинг ишончлилигини юқори сифатга кўтариш учун далиллар мос ва аудит предметига боғлиқ бўлишлигига, маълумотлар манбаининг мустақиллигига ва ички назорат тизимининг самарадорлигига катта эътибор қаратилиши керак.

Агар битта манбадан олинган аудиторлик далиллари кетма-кетликда бўлмаса ёки турли манбалардан олинган аудиторлик далиллари бир-бирига зид бўлса, ички аудит бўлинмаси томонидан қўшимча, аниқ далиллар олиш имконини берувчи амалларни бажариши зарур.

№500 “Аудиторлик далиллари” (Audit Evidence) номли халқаро стандартга кўра далилларнинг мос бўлишлиги аудиторлик далилларининг сифат ўлчамини ифодалайди.

Далилларнинг мослиги даражасини аудитнинг аниқ мақсадидан келиб чиқиб аниқлаш мумкин. Далиллар бир мақсад бўйича мос келса, бошқасига мос келмаслиги мумкин.

Кўп ҳолларда далиллар аудитнинг бир қанча мақсадларига мос келади, аммо ҳаммасига ҳам эмас.

Масалан, тижорат банклари филиалларининг ички аудит текширувида эмиссия-касса операцияларининг аудити биринчи ўринда уларнинг мавжудлигини касса инвентаризацияси орқали ҳақиқатда мавжудлигини бухгалтерия ҳисоби счётлари ва филиал кунлик балансидаги маълумотлар билан таққосланади, шундан кейингина кунлик ҳужжатлар жамланмаси текширилади ва улар асосида кассадаги қолдиқ текширилади.

Далилларнинг етарлилиги - тўпланаган далиллар миқдори орқали аниқланади. У танлаш кўлами ва тўпландаги муайян элементларнинг тавсифи билан боғлиқ.

Аудитнинг халқаро стандарти **№500 “Аудиторлик далиллари”** (Audit Evidence) номли халқаро стандартга кўра, аудиторлик далилларининг етарлилиги унинг миқдорий ўлчамини билдиради.

Далилларнинг ишонарлилик даражасини фақатгина уларнинг ҳам ишончлилик, ҳам етарлилик, ҳам ўз вақтидалилигини умумий баҳолангандан кейингина аниқлаш мумкин.

Юқори даражада ишончли ҳисобланган маълумотлар тўплами ҳам фақат улар ўз вақтида бўлгандагина ишонарли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида ички аудит томонидан олинган аудиторлик далилларининг **тўғри ва ишончлилигини** тасдиқлаш учун олинган далилларни тегишли равишда гуруҳлаш муҳим ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан тижорат банклари ички аудитида аудиторлик далилларининг бир қанча турларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Аудиторлик далиллари: *ёзма ва оғзаки бўлади.*

Оғзаки далиллар ички аудитор томонидан сўров, суҳбат тарзида олинган ва аудитор қайдномасида акс эттирилган ахборот ҳисобланади. Оғзаки далилларга ички аудитор томонидан сўровномани тўлдиришни киритишимиз мумкин.

Масалан: ички назорат тизимининг қандай йўлга қўйилганлигини аниқлаш бўйича сўровнома.

Ёзма далиллар аудитор томонидан олинган ва аудиторлик амаллари сифатида қайд этиладиган, текширилаётган филиал бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан кўчирма сифатида олинган ва ёзув шаклида аудиторлик ҳисоботида қайд қилинган манбалар ҳисобланади. Ёзма шаклда олинган далиллар оғзаки шаклдаги далилларга нисбатан ишончлироқ бўлиши мумкин, лекин айрим ҳолларда оғзаки далиллар анча аҳамиятли ва фойдали бўлиши мумкин.

3. Банкларда аудит далилларини танлаш

Тижорат банкларида олинган аудиторлик далилларини уларнинг манбаига кўра туркумлашимиз мумкин. Бундай гуруҳлаш манбалар тижорат банки филиалидан олинган бухгалтерия ҳисоби ахборотлари, банк бош офисидаги тегишли департаментлардан олинган, ташқи аудиторлик фирмаси ҳисоботлари ва раҳбариятга йўналтирган хатлари асосида олиниши мумкин.

Аудиторлик далиллари олиниш манбаига кўра *ички, ташқи ва аралаш* далилларга бўлиниши мумкин.

Ички аудиторлик далиллари тижорат банки ходимларидан, текширилаётган бўлимдан ёзма ёки оғзаки кўринишда олинган маълумотларни ўз ичига олади.

Ташқи аудиторлик далиллари учинчи томондан ёзма кўринишда олинган маълумотлардан иборат.

Аралаш аудиторлик далиллари банкдан ёзма ёки оғзаки кўринишда олинган ва учинчи томон ёзма равишда тасдиқлаган маълумотларни ўз ичига олади.

Фактларни тасдиқлаш мулклар ва мажбуриятларнинг муайян турлар мавжудлигини аниқлашдан иборат. Бу хўжалик фаолиятидаги фактлар бўлиб, уларни факт-вазиятлар деб ҳисоблаш мумкин. Улар замонавий аудитнинг ажралмас қисми ҳисобланган инвентаризация йўли билан аниқланади.

Фактларни тасдиқлаш амаллари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Инвентаризация.
- Текшириш.
- Кузатиш.
- Назоратлаш.
- Бошқалар.

Аудиторлик танловнинг репрезентативлигини таъминлаш учун ички аудит бўлиниши томонидан қуйидаги усулларнинг биридан фойдаланиши мумкин:

1. **Тасодикий танлаш.** Тасодикий сонлар жадвали бўйича амалга оширилиши мумкин.

2. **Мунтазам танлаш.** Элементларни тасодикий танланган сондан бошлаб мунтазам оралик оркали танланишини кўзда тутати. Оралик ёки жамланма элементлари муайян сонда ёки кийматни баҳолаш асосида амалга

оширилади.

3. **Аралаш танлаш.** Тасодифий ва мунтазам танлашнинг турли усуллари уйғунлигини ифодалайди.

Аудитор ўзининг танлаш жараёнида куйидаги папкаларни танлаб олган:

1,2,4,6,9,12,13,14,16,17 =10 та;

21,23,25,28,29,30,31,33,37,40 =10 та

44,45,47,49,51,55,56,58,59,61 =10 та

64,67,68,69,70,76,78,79,80,81 =10 та;

83,85,86,89,90,91,95,97,98,101 =10 та;

106,109,112,116,117,119,121,124,127,132 =10 та;

136,142,145,156,159,162,171,178,183,186 =10 та;

194,196,198,199,200 =5 та;

Ушбу сонларни танлашда аудитор ҳеч қандай кетма-кетлик, системага риоя қилмаган ва ўзи хоҳлаган сонлар бўйича танлаб олганлиги сабабли **тасодифий танлаш** деб юритилади.

Бундан ташқари, ички аудитор томонидан тасодифий танлаш усулини амалга ошириш жараёнида тегишли ички аудит бўлинмаси томонидан ишлаб чиқилган тасодифий танлаш жадвалидан фойдаланиш мумкин. Бундай жадвал ички аудит бўлинмаси иш тажрибаси ва аудиторларнинг малакаси, масалан, ой охирида касса ҳужжатларига алоҳида эътибор бериш кераклиги, кунлик ҳужжатларнинг тўлиқлиги ва уларнинг оборотларга мос келишлигига эътибор қаратади.

Аудиторлик танлови тўғрисидаги масала аудиторлик иши технологиясининг аудиторлик далиллари, аудиторлик далилларини тўплаш усуллари, миқдорнинг бухгалтерия ҳисоби тизими ва ички назорат тизимини баҳолаш каби тушунчалари билан ҳамма ҳам боғлиқдир.

Ишонил даражаси ўртача бўлган ҳолатларда назоратнинг танлов усулини қўллаш зарур. Танлаб текшириш икки турда бўлиши мумкин:

- *мувофиқликни текшириш;*
- *моҳият бўйича текшириш.*

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibragimov A.K., Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: Moliya. 2013. – 384 b.

2. Karaliyev T. Fayzullaeva M. Bankovskiy audit.TMI. 2014.

3. Yadgarova M., Qurbonov R. Bank auditi. Darslik. –T.: «IQTISOD-MOLIYA» 2019 y.

4. Tuychiyev A., Qo'ziyev I., Avloqulov A., Sherimbetov I., Avazov I. Audit. Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 530 b.

5. [Wally Smieliauskas](#), [Kate Bewley](#). Auditing: An International Approach Hardcover. McGraw-Hill Ryerson; 6 edition. 800 pages. 2014.

6. David O'Regan. International Auditing: Practical Resource Guide 1st Edition, Wiley; 1 edition, 312 pages. 2015.

7. Fayziyev Sh.N., Dusmuratov R.D., Karimov A.A., Qo`ziyev I.N., Avlokulov A.Z. Audit. Darslik. –T. OQTISOD-MOLIYA, 2015. -392 b.